

УДК 347.1

ОЗНАКИ ТА СТРУКТУРА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ НОРМИ: ОСНОВНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

Я. Романюк

*Верховний Суд України,
вул. П. Орлика, 4-а, Київ, Україна, 01043,
e-mail: berestova@scourt.gov.ua*

Досліджено ознаки і структуру цивільно-правової норми як норми приватного права. Проаналізовано специфічні ознаки, притаманні винятково цивільно-правовим нормам, визначено співвідношення між цивільно-правовими нормами та нормами публічного права, проведено їх розмежування. Розглянуто концепції триелементної та двоелементної цивільно-правової норми та сформульовано власні висновки щодо перспектив існування і застосування двоелементної цивільно-правової норми.

Ключові слова: цивільно-правова норма, ознака, нормативність, формальна визначеність, системність, логічна структура норми, гіпотеза, диспозиція, санкція.

Проблема визначення поняття та специфічних ознак норми права як фундаментальної категорії права завжди була предметом уваги з боку вчених правознавців. Це обумовлено неоднозначними й різноманітними науковими підходами про її поняття та зміст як первинної частки (первинного елемента) системи права.

Аналогічний висновок можна зробити і про цивільно-правову норму (як вид норми права в цілому) та її ознаки, адже сучасні підходи до визначення, ознак, структури та логічних взаємозв'язків між цивільно-правовою нормою й іншими правовими категоріями, свідчать про постійний розвиток наукового знання у цьому напрямі.

Панівним підходом ще з часів радянського періоду постає системний або системно-структурний, у межах якого правильне з'ясування змісту норми в процесі юридичної діяльності залежить від розуміння її ознак, структури та призначення норми. Хоча системно-структурний підхід є спадщиною права радянської доби, на сьогодні він набуває особливої значення стосовно аналізу, зокрема, цивільно-правової норми. На наш погляд, це пов'язано з динамічним розвитком системного мислення у правовій сфері суспільства, що особливо актуально для цивільних відносин, адже останні ґрунтуються на засадах диспозитивності, автономії волі, свободи договору та за допомогою пріоритетного диспозитивного методу регулювання цих правовідносин. Тобто, відшукування цивільно-правової норми, якою сторони врегулюють укладені ними відносини, в разі їх відступу від загально-визначеного правила поведінки, є досить поширеною, в чому проявляється практичне значення системно-структурного підходу.

Дослідження ознак та структури цивільної норми права в контексті її функціонального призначення набуває особливої актуальності також у зв'язку з дослідженням закономірностей цивільно-правового регулювання, нормативного конструювання цивільно-правових приписів, а також взаємодії цивільно-правових регуляторів між собою. Така взаємообумовленість пояснюється нерозривною єдністю категорії системи й структури. Питання структури цивільно-правової норми сприяє перстворенню ідеального (абстрактного) права в більш струнку і логічно вивірену систему цивільного законодавства, що дає можливість вдосконалення наукового знання про цивільно-правову норму.

Дослідження дореволюційної, радянської та сучасної доктрини дає підстави стверджувати, що в науці українського цивільного права дотепер відсутнє єдине бачення щодо ознак цивільно-правової норми та її структури.

Проблема поняття та ознак норми права і цивільно-правової норми в різний час була предметом дослідження таких вітчизняних та іноземних правників, як С. Алексєєв, В. Бабаєв, М. Ібайтін, В. М. Баранов, Г. В. Ф. Гегель, Г. Кельзен, М. Кельман, А. Колодій, Н. Коркунов, Н. Кузнєцова, Є. Мічурін, О. Мурашин, П. Недбайло, В. Нерсєсянц, М. Рабінович, О. Скакун, М. Сібільов, Р. Стефанчук, А. Тонн тощо.

Окрім того, переважна частина згадок у науковій літературі про ознаки й структуру цивільно-правової норми в цивільному праві зводиться до виокремлення її конкретної ознаки крізь призму прояву цієї ознаки при практичному застосуванні норми чи її складової (нормативного припису) у договірній або судовій практиці, або відбувається проста констатація елементного складу різних цивільно-правових норм, однак цілісного бачення щодо ознак такої норми у цивільному праві України проведено не було.

У контексті дослідження елементів структури та сукупності ознак, які характеризують цивільно-правову норму, *метою* цієї статті є розкриття ознак цивільно-правової норми як норми національного приватного права з урахуванням особливостей її змісту. *Об'єктом* дослідження у поданій статті виступатиме сутність цивільно-правової норми та її складові, а безпосереднім *предметом* – загальнотеоретична й цивілістична доктрина, акти цивільного законодавства, судова практика тощо.

Цивільно-правова норма постає первинною клітинною структурою, своє рідним «атомом» цивільного права як системи і галузі: норма цивільного права є кінцевою граничною системною часткою (елементом) системи, оскільки не поглинає в собі інші підсистеми, але має внутрішню побудову (гіпотеза, диспозиція, санкція тощо). Отже, сама по собі норма права також є системою, а відносно, наприклад, інституту права – підсистемою.

Отже, як останній і одночасно первинний неподільний на атомарному рівні елемент системи цивільного права, правова норма наділена усіма властивостями системи права і саме через норму права, в тому числі цивільну, будується правовий інститут, підгалузь, галузь, та врешті-решт – відбувається цілісне правове регулювання цивільних відносин.

Норма права регулюють найважливіші суспільні відносини, і від того, яким способом чи в якій формі відбувається це регулювання, залежить і сама можливість виконання завдань, для реалізації яких створені відповідні норми. Фактичні суспільні відносини, які підлягають правовому оформленню, об'єктивно потребують логічної відповідності структури правової норми її внутрішній структурі і досить «жорстко» визначають характер зв'язку та кількість структурних елементів норми.

Цивільно-правова норма є різновидом правової норми, а тому наділена усіма ознаками, притаманними їй, з урахуванням певних специфічних особливостей, які є характерними винятково для норм приватного права.

Розглядаючи правову норму як специфічний вид соціальної норми, зауважимо, що на відміну від інших соціальних норм, зокрема моральних, правова норма характеризується специфікою саме права, а не тільки моральністю чи іншими суспільними дозволами та чинниками. Так, межі моральних норм є значно ширшими, ніж межі правових норм, а саме: моральність ставить (пред'являє) до поведінки осіб більші вимоги, ніж право, оскільки низка дій, що суворо засуджується мораллю, можуть не отримувати відповідного правового закріплення чи розгляду. З цього приводу доцільним вбачається теза М. Коревої, стосовно того, що право не ставить

за мету охопити правовою регламентацією усі без винятку вчинки та взаємовідносини людей, свідомо надаючи у багатьох випадках самій громадськості та створеним нею нормам моралі роль єдиного регулятора поведінки [21, с. 117].

Поширювати дії права на вчинки, що регулюються мораллю і не підлягають правовому впливу, буває не тільки не доцільно, але й шкідливо. Це означає, пов'язувати людей правовою формальністю там, де немає у цьому потреби, покладати на них правову відповідальність, у тому числі і судову, за незначні антисуспільні дії, відносно яких достатньо, наприклад, батьківського чи товариського впливу [26, с. 32].

У сучасній юридичній науці визначена певна сукупність загальних ознак, притаманних усім правовим нормам, приписам безвідносно до їх галузевої належності та винятково цивільно-правовим нормам, яка вирізняє їх з-поміж інших соціальних, у тому числі моральних норм.

Першою ознакою будь-якої норми права (незалежно від того, йдеться про приватне чи публічне право) є те, що вона становить **правило поведінки певного соціального суб'єкта**.

Іншими словами, будь-яка правова норма є передусім еталоном, стандартом чи зразком, що містить у собі ідеальну модель поведінки суб'єкта та її умови. У цивільно-правових нормах такий стандарт або зразок полягає у тому, що відповідні норми являють собою правила поведінки суб'єктів цивільних відносин.

Характерною ознакою цивільно-правової норми, яка є притаманною і іншим правовим нормам будь-якої галузевої належності є **формальна визначеність**, яка виражена в точності нормативного припису і його закріпленості у нормативних правових актах відповідної системи законодавства, прийнятих уповноваженими державними органами, що відрізняє правову норму від інших соціальних норм, які не мають такого ступеня формалізованості.

На думку В. Сирих, формальна визначеність норми права, передусім означає факт закріплення її змісту письмовим документом (нормативним правовим актом), виданим компетентним органом держави, посадовою особою чи іншим уповноваженим органом [38, с. 122]. Продовжуючи сформоване попереднім автором бачення, В. Козлов доповнив його тим, «що норми права формулюються в офіційних документах у вигляді точних і досить деталізованих правил...» [9, с. 181–182].

При цьому О. Черданцев, коментуючи ознаку формальної визначеності правової норми, доходить слушного висновку щодо формальності права загалом «як необхідної якості права у ролі регулятора суспільних відносин, що має визначальне підвищення ролі та соціальної цінності права в правовій державі» [44, с. 19].

У цивільно-правових нормах ознака формальної визначеності, на нашу думку, полягає у тому, що не будь-яке правило поведінки суб'єктів цивільного права може вважатися нормою, а лише те, яке набуло такої визначеності зважаючи на час, звичаї та моральні засади суспільства.

Також О. Черданцев стверджує, що за допомогою норм права, численні ситуації зводяться до єдиної юридичної формули і встановлюється єдина модель поведінки невизначеного кола суб'єктів у кількісно невизначених ситуаціях [44, с. 21]. Із попередньої ознаки він вивів наступну ознаку правової норми – **нормативність**. Ознаку нормативності правової норми виокремлюють ще О. Наден, О. Кузнецова та певною мірою І. Маньковський. У будь-якій нормі прояв нормативності полягає у її **представницько-обов'язковому характері**.

Водночас вважаємо, що, на відміну від правових норм інших галузей права, ознака нормативності у цивільно-правових нормах проявляється у дещо відмінному вигляді.

Оскільки цивільне право є базовою галуззю приватного права, цивільно-правова норма з її формально-визначеним характером, розкривається у положеннях нормативного акта шляхом закріплення певних нормативних приписів, які розкривають її зміст, межі та підходи до її застосування. Окрім того, на відміну від застосування норм публічного права, недотримання норм цивільного права, навіть імперативних (за винятком абсолютно імперативних), переважно не зумовлює обов'язкового застосування заходів примусового державного впливу, передбачених законом, хоч і припускає їх застосування [22, с. 23].

Так, згідно із нормами базової галузі публічного права – кримінального, скоєння визначених у них дій спричинює обов'язкове державне переслідування (крім чіткого переліку підстав для звільнення від кримінальної відповідальності), яке стосовно винної особи, закінчується, як правило, покаранням у вигляді обвинувального вироку суду. Отже, примусові заходи державного впливу у кримінальному праві присутні завжди.

На відміну від кримінального чи податкового, у цивільному праві відсутній механізм обов'язкового застосування заходів уповноваженими державними органами цивільно-правової відповідальності до порушників загальних правил поведінки, встановлених державою. До цивільно-правових відносин не є застосовним принцип механізм невідворотності покарання [22, с. 24].

Розглядаючи цивільно-правову норму як норму приватного права, варто звернути увагу і на таку ознаку, **як походження норми**. Іншими словами, будь-яку норму права встановлює або санкціонує держава. Такий підхід був сформульований ще у радянській період і залишається актуальним дотепер у сфері публічного права.

Однак цього не можна однозначно стверджувати щодо норм приватного права. На думку М. Сібільова, «приватне право як супергалузь охоплює одну лише галузь – цивільне право і є повністю тотожним йому» [36, с. 134]. Саме в цивільному праві допускається походження обов'язкових приписів не тільки від держави, а й від інших суб'єктів, які визначені у частинах 3 та 4 ст. 6 ЦК України: «сторони в договорі, а також особа, яка вчиняє односторонній правочин, можуть відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини (або визначити наслідки одностороннього правочину) на власний розсуд». Можна погодитись із З. Ромовською, що у момент істотного розвитку саморегуляції цивільних відносин, «норми договору, згідно з якими сторони відступають від положень закону, мають вважатися нормами цивільного права» [15, с. 42].

Отже, на відміну від суб'єктного складу правового регулювання публічних відносин правове регулювання цивільних відносин **характеризується багатосуб'єктністю і саморегулюванням** [25, с. 157].

Суб'єктами правового регулювання цивільних відносин є не тільки держава в особі органів державної влади України – Верховна Рада України, а також у випадках, передбачених ст. 4 ЦК України, Президент України, Кабінет Міністрів України, інші органи державної влади України, органи влади Автономної Республіки Крим, але й «нескінченна множина самих суб'єктів таких цивільних відносин – членів громадянського суспільства» [32, с. 39].

Стосовно **системності** як ознаки, яка притаманна усім правовим нормам, однак найбільш цілісно та яскраво проявлена саме у цивільно-правових нормах, наведемо наступні аргументи.

Цивільно-правові норми існують і застосовуються, як правило, не відокремлено – кожна сама по собі, а комплексно, в асоціаціях, у складі цілих правових інститутів та масштабніших елементах системи цивільного права – підгалузях.

Динамічний розвиток суспільних відносин дає підстави констатувати немовливість законодавця адекватно, вчасно і повною мірою належно врегульовувати нові суспільні відносини у сфері майнового обігу шляхом створення нових правових норм. Незважаючи на істотне розширення бази цивільного законодавства, при застосуванні значної кількості цивільно-правових норм відбувається застосування їх із застосуванням аналогії як закону, так і права.

Для цього у цивільному праві існують так звані системоутворюючі спеціалізовані норми права, до яких передусім належать норми-принципи, норми-дефініції. Саме ці норми допомагають справедливо та безконфліктно вирішити юридичну ситуацію, застосовуючи норми цивільного права у сукупності як шляхом врахування контексту, так і шляхом непрямого встановлення правових норм.

Викладене переконує у слушності висновку О. Ричогової, що завдання правової норми (*в тому числі і цивільно-правової*. – Я. Р.) полягає в тому, щоб вирішити юридичну ситуацію відповідно до певних правових принципів [35, с. 57].

Із системністю як ознакою цивільно-правових норм тісно пов'язана інша ознака – їх *спеціалізація*.

Спеціалізація норм права є головним інтеграційним чинником у системі права. Кожний елемент може існувати лише набуваючи певних специфічних особливостей, виконуючи певні функції, необхідні для ефективного функціонування всієї системи в цілому. Справедливим є і зворотне – саме спеціалізація, функціональність, визначає роль будь-якого системного явища, в тому числі норми права [18, с. 99].

Зокрема, у разі зникнення у системі певного елемента (норми права із логічною структурою) із необхідною йому функцією, знову починається процес диференціації елементів з подальшим відшукуванням та закріпленням необхідного елемента, який поміщують у певне місце у системі [1, с. 49].

Тобто правозастосувач відшукує іншу норму (нормативно-правовий припис), яка починає функціонально взаємодіяти, створюючи нові зв'язки із вже існуючими елементами. Саме у цьому проявляється процес інтеграції усіх елементів системи права, укріплюється функціональна диференціація, чим забезпечується регулятивна й охоронна функції норм права, які впливають, зокрема, на розмежування й призначення цивільно-правової норми, її спрямованість, що, відповідно позначається і на структурній побудові норми.

Між цивільно-правовими нормами існує розподіл їх призначення: одні норми поширюються на усі інститути цивільного права, зважаючи на абстрактність закріплення правил поведінки (норми-принципи), інші – вводять заборони (забороняючі норми), треті спрямовані на врегулювання конкретного виду договірної зобов'язання, керуючись їх факультативним характером та призначенням. Зауважимо, що визначення підходів до спеціалізації цивільно-правових норм за своїм призначенням є актуальною науковою проблемою і потребує окремого детального дослідження.

Викладене дає підстави зробити висновок, що правову норму варто розглядати як специфічний вид соціальної норми, яка з-поміж них (зокрема моральних) вирізняється тим, що формується правом, а не моральністю чи іншими суспільними дозволами та чинниками.

Стосовно структури правової норми та цивільно-правової норми зокрема, то у загальнонауковій літературі зазначено, що детермінуючий вплив на неї мають тип, рід, вид суспільних відносин, які вона регулює, а також учасники таких відносин [30, с. 110].

Як первинна клітина системи цивільного права, цивільно-правова норма сама по собі також є специфічною системою, що складається декількох логічно пов'язаних між собою елементів та характеризується сталими зв'язками між ними, а відтак у її структурі відображається об'єктивований результат певних суспільних відносин.

Структура норми права, за визначенням В. Перевалова – поняття складне, тому, щоб його зрозуміти, необхідно, насамперед, вказати на її особливі ознаки [30, с. 111].

Натомість Ю. Жицінський під структурою правової норми розглядає, як правило, логічну формулу, що сприяє кращому розумінню права в цілому, і окремих правових норм, ясного їх викладу у [...] нормативних правових актах, правильному застосуванні в житті [10, с. 8].

На підставі проведеного аналізу позицій представників загальної теорії права, А. Мягких під структурою правової норми розуміє логічну модель, що сприяє кращому прояву права загалом та окремих правових норм, ясного їх викладенню у законі та нормативних актах, правильному застосуванні на практиці [24, с. 107].

На наш погляд, для формування цілісного уявлення структури цивільно-правової норми доцільним убачається звернення до надбань теорії права стосовно структури норми права в цілому, адже її здобутки, безперечно формують підходи до розуміння структури цивільно-правової норми права.

У загальній теорії права сформовано й перенесено на ґрунт окремих галузевих наук дві концепції розуміння структури норми права. Перша з них отримала назву «триелементної», друга – «двоелементної». Дискусії між прибічниками обох концепцій не припиняються вже не перше десятиліття [25, с. 182–184].

Враховуючи те, що цивільно-правові норми належать до норм приватного права, які характеризуються певною свободою суб'єктів при їх застосуванні, аналіз загальнотеоретичних підходів до визначення структури цивільно-правової норми необхідно проводити з урахуванням цих особливостей.

Традиційно правознавці моделлю правової норми визнавали єдність трьох взаємопов'язаних елементів: гіпотези, диспозиції та санкції. При цьому, гіпотеза фіксує умови дії, правила поведінки, диспозиція викладає саме правило, а санкція вказує на наслідки порушення диспозиції. Вказану конструкцію ще називають «логічною структурою норми», або логічною нормою [37, с. 287], оскільки у більшості випадків триелементна норма не збігається із текстом нормативних правових актів та відтворюється шляхом логічного аналізу. Єдність гіпотези, диспозиції та санкції відображає і логіку права.

Такі погляди висловлювали, зокрема, С. Алексєєв у деяких його працях (не оспоруючи при цьому наявності й двоелементної норми) В. Бабаєв, А. Венгеров, О. Лейст, В. Нерсесянц, П. Недбайло, В. Перевалов, В. Сирих, О. Скакун, В. Хропанюк, Л. Явич та інші вчені.

Водночас прибічники окресленого підходу вказують також на можливість виокремлення й четвертого структурного елемента, яким, на думку зокрема С. Алексєєва, є та частина норми, що вказує на коло регульованих відносин або на їх суб'єктів, а з погляду А. Піголкина й З. Іванової – тільки на суб'єктів [2, с. 57; 13, с. 35; 26, с. 185; 31, с. 180].

Факт домінування концепції триелементної структури правової норми констатував А. Поляков і наголосив, що більшість учених, віддаючи данину позитивістській традиції праворозуміння, відстоюють обов'язкову триелементну структуру правової норми, концепцію якої в цей період розвитку юридичної думки можна визнати домінуючою на території України й Росії [33, с. 47].

Аналізуючи підходи до структури цивільно-правової норми у доктрині, В. Белов [7, с. 101] вказує на основоположників концепції триелементної структури правової норми С. Голунського та М. Строговича, які зазначали, що підставою розроблення такої концепції є теза В. Леніна, згідно з якою право є ніщо без апарату, здатного примушувати до дотримання норм права [6, с. 251].

Інший сучасний білоруський дослідник М. Маньковський також підтримав припущення В. Белова, яке, на його думку, не позбавлене підстав зважаючи на ставлення юридичної науки радянського періоду до висловів В. Леніна, які розглядали як інструкція до неухильного виконання, а істинність їх змісту взагалі не піддавали сумніву, по суті визнавали аксіоматичною. Тож, усі наукові дослідження, проведені у сфері правознавства, мали обов'язково спиратися на праці В. Леніна, чого неухильно дотримувалися [22, с. 29].

Аналогічну думку стосовно підстави введення в теоретичну науку триелементної структури правової норми висловив О. Черданцев, який зауважив, що С. Голунський і М. Строгович очевидно, керувалися тим, що, якщо вже існують три терміни, які позначають елементи норми права, то мають бути і три елементи норми, а тому доцільно підправити погляди буржуазних юристів на структуру норми права, що в радянський період розвитку юридичної науки, на нашу думку, було одним із чинників успіху наукових робіт, але, на жаль, не мало під собою дійсно наукового обґрунтування [45, с. 53].

Прихильники визнання триелементного складу норми права вважають санкцію невід'ємною частиною норми. За визначеннями Ю. Жициньського, санкція є самостійним елементом норми, без якої остання є безсилою [10, с. 44]. Ф. Фаткулін також зауважив, що санкція є іманентним елементом норми права, який визначає міру її державного забезпечення. Далі, за судженням автора, оскільки види та міри різних забезпечувальних засобів, без яких норма перестає бути правовою, їх «дозування» міститься у санкції, то будь-яка норма права повинна мати як один із законних елементів власної структури санкцію [42, с. 59].

Однак висловлювали й інші думки. Так, О. Юффе та М. Шаргородський, визначаючи, що будь-яка норма права забезпечується державними охоронними заходами, допускає відсутність санкцій у правових нормах, пояснюючи це тим, що вони можуть охоронятися шляхом санкцій інших норм або за допомогою усієї системи права [14, с. 157–160]. Близьку до цієї позиції займає Ю. Кудрявцев, за твердженням якого «санкцією забезпечені усі норми права, і це результат системності права, взаємозв'язку та взаємодії правових норм» [17, с. 82].

Натомість О. Лейст розглядає санкцію не як складову частину окремо взятої норми права, а як необхідний її атрибут, адже норма права становить не суму правил поведінки (диспозиція), умов її застосування, наслідків їх порушень (санкція). Норма права тотожна диспозиції, а гіпотеза та санкція є атрибутами норми права [19, с. 21].

Між тим, як відзначив С. Алексєєв, атрибут – це вже не структурна частина, а властивість норми. У зв'язку з цим, вважає автор, термін «атрибут» не зовсім вдалий, адже, наприклад, гіпотеза як юридичний факт об'єктивно існує незалежно від диспозиції та перебуває з нею у причинно-наслідкових зв'язках, а тому не може складати окрему правову норму. При цьому, поряд із триелементною логічною нормою С. Алексєєв виокремив поняття «норма-припис» – первинний ланцюг нормативної системи, прямо виражений у тексті нормативного акта. Норми-приписи складаються із двох обов'язкових елементів – гіпотези і диспозиції, або гіпотези і санкції. Вони можуть бути двох видів: регулятивні (правовстановлюючі) та охоронні. У регулятивних нормах другим елементом є диспозиція (правило поведінки, що вказує на права й обов'язки учасників правовідношення), а в охоронюваних – санкція (державно-примусовий захід до правопорушника) [2, с. 63].

Зокрема С. Братусь та І. Самощенко зазначали, що санкція дає загальну юридичну оцінку тому виду неправомірних діянь, за вчинення яких вона

застосовується [29, с. 205]. На думку вчених, санкція як складова частина норми права розвивається й утворюється дещо інакше, ніж гіпотеза та диспозиція. Після їхнього утворення норму права доповнюють санкцією, яка скоріше відображає загальну суспільну волю, ніж традиції, що склалися у суспільстві впродовж тривалого періоду, хоча оцінке визначення санкцій правових норм із подальшою їхньою кодифікаційною обробкою все ж таки має своє місце під час об'єднання правових норм у процесі зменшення обсягу нормативно-правового матеріалу [29, с. 45].

Але треба сказати, що санкція у процесі її створення та нормативної фіксації також зазнає певної трансформації, але на цьому зупинимось нижче.

На підставі викладеного можемо констатувати, що в цей час у теорії права переважно залишається концепція триелементної структури правової норми, яка отримала свій розвиток ще у радянську добу і є віддзеркаленням позитивістської теорії.

Зокрема О. Іоффе і М. Шаргородський, зауважували, що загальноприйнятою у радянській юридичній літературі є думка, що всяка правова норма складається з трьох частин: гіпотези, диспозиції і санкції. Водночас далі автори все ж відзначали той факт, що обов'язковими елементами правової норми доцільно вважати тільки гіпотезу і диспозицію.

Відтак інша концепція стосовно структури норми (дореволюційний та переважно сучасний український період) полягає у вченні про двоелементну правову норму, яка складається із гіпотези та диспозиції. При цьому санкція постає специфічним видом диспозиції у вигляді негативних наслідків від порушення чи недотримання регулятивної гіпотези, а не обов'язковим чи факультативним елементом.

Такий підхід до формування двоелементної будови правової норми створює серйозну теоретичну опозицію класичному розумінню структури правової норми. На захист своєї позиції прихильники двоелементної норми вказують на неузгодженість частин триелементної правової норми. Оскільки елементи такої норми можуть знаходитися у різних нормативно-правових актах, то її частини можуть створюватися, змінюватися та відмінятися у різний час [45, с. 41–49]. Неузгодженість частин триелементної норми полягає в тому, що вона не реалізується як єдине ціле. В разі реалізації диспозиції вже не виникає необхідності у застосуванні санкції. Крім того, диспозиція і санкція спрямовані різним адресатам.

Аналізуючи такий підхід до визначення структури норми, варто зауважити, що переважно при цьому йдеться не про логічну норму права, а про конкретну, яку часто навіть підміняють поняттям статті (припису) нормативно-правового акта.

Зокрема, на думку А. Міцкевича, не кожна норма права сформульована в статті (або статтях) закону у вигляді всіх названих трьох елементів. У деяких випадках вони розподілені по різних статтях закону і навіть по різних законах. У змісті інших видів статей достатньо сформулювати 2 елементи, а третій – «винести за дужки» або він просто мається на увазі самим змістом закону [34, с. 255].

Аналогічного висновку дійшов Ю. Кудрявцев, проаналізувавши інформаційний аспект логічної структури норми права. Автор відзначив, що санкція якісно відрізняється від гіпотези і диспозиції (адже може містити як програмну інформацію для однієї особи, так і прогностичну для іншого адресата). Гіпотеза охоронної норми містить вказівку на недотримання диспозиції, а також всю інформацію гіпотези охоронної норми. Вона є обов'язковою для норми права. Санкція ж представляє собою диспозицію самостійної норми, що вступає в дію у випадку порушення «попереднього», пов'язаного з нею припису. Загалом же система правових норм будується із комплексів двоелементних норм, що обслуговують одна одну у випадку порушення [17, с. 84].

Такий підхід підтримує і А. Мягких, яка вважає, що він долає односторонність класичної триелементної моделі та пояснює той факт, що триелементна норма не реалізується як єдине ціле та її елементи мають різних адресатів.

Позицію щодо існування обох видів норм (двоелементної та триелементної) поділяє багато хто з теоретиків права. С. Алексєєв вважає теоретично виправданими та практично необхідними використовувати обидва підходи до структури правової норми [2, с. 57].

Ще дореволюційний учений Д. Гримм стверджував, що кожна юридична норма є умовним велінням, яке може бути визначено формулою «якщо – то». Відповідно до цього у складі кожної юридичної норми варто виділяти два елементи: гіпотезу або припущення, і диспозицію або розпорядження. Гіпотеза чи припущення визначає умови застосування цього правила. Диспозиція чи розпорядження викладає зміст права [8, с. 121].

Аналогічне бачення висловлював і Н. Коркунов стосовно того, що усі юридичні норми по суті є умовними правилами. Тому юридична норма складається, природно із двох елементів: із визначення умов застосування правила та викладення самого правила. Перший елемент називається гіпотезою або припущенням, а другий – диспозицією або розпорядженням [16, с. 128].

Щоб вирішити антиномію існування як триелементної структури правової норми (де третім елементом виступає санкція), так і двоелементної (такої, що не охоплює санкцію як обов'язковий елемент), Є. Мотовиловкер запропонував звернутися до синтезу цих двох суперечливих суджень. На його думку, структура правової норми містить чотири елементи: гіпотезу та диспозицію, заперечення диспозиції та санкції. Така структура пояснюється тим, що актуалізація санкції настає тільки у випадку відхилення від диспозиції. Диспозиція не може відобразитися в окремому елементі, який, по суті, є гіпотезою охоронного припису [23, с. 8]. Залежно від характеру гіпотези і визначають юридичні наслідки, що відображені у санкції.

Як вказують А. Мягких та А. Маньковський, чотирихелементна структура у найбільшому ступені відображає взаємообумовлюючий та взаємовиключаючий зв'язок між регулятивними та охоронними приписами. Регулятивна норма без охоронної є безсилою, оскільки втрачається властивість примусовості, а примусова норма визначається винятково через регулятивну, адже містить у собі елемент заперечення диспозиції. Логіка суспільних відносин є такою, що актуалізується регулятивна чи охоронна норма, однак разом – ніколи [22, с. 32; 24 с. 110]. Отже, констатують автори, у праві функціонують двоелементні норми: або регулятивні, або охоронні.

Варто відзначити, що існування триелементної логічної норми не відкидають прихильники виокремлення регулятивних та охоронних норм.

На думку В. Ниркова, триелементна формула норми права: «якщо..., то..., інакше» вимагає «уточнень для власного подальшого безспірного застосування». Автор розглянув триелементну формулу як усічену модель чотирихелементної структури. Під словом «інакше» варто розуміти відхилення від передбаченої моделі поведінки, яка може бути виражена як у правопорушенні, так і у вчиненні заохочувального вчинку [28, с. 179].

Визнання існування логічної норми як комплексу двох двоелементних норм (регулятивної та охоронної) знімає суперечності у поглядах на структуру заохочувальної норми та на місце у ній санкції. На думку прихильників терміна «заохочувальні санкції», у гіпотезі заохочувальної норми містяться умови, за яких для суб'єкта заохочувального правовідношення настають юридичні наслідки. Диспозиція окреслює модель заохочувальної поведінки (склад заслуги чи добросо-

вісного вчинку), а у санкції міститься вказівка на вид та розмір заохочення, що наданий суб'єктові за дотримання визначеного варіанту позитивної поведінки, окресленої у диспозиції [24, с. 111]. Отже, прихильники заохочувальних санкцій невинувато відносять склад заслуги чи добросовісного вчинку до змісту диспозиції, у той час як у диспозиції вказують права та обов'язки сторін правовідношення, що виникають при дотриманні умов гіпотези правової норми.

Противники визнання «заохочувальних санкцій» стверджують, що заходи заохочення містяться не в санкції правової норми, а у диспозиції, в якій встановлюються правила поведінки як для суб'єктів, чії дії стимулюються, так і для органів, які є компетентними надати заохочення. При цьому зміст санкцій заохочувальних норм права, на думку М. Байтина та В. Баранова, поглинає вказівку на несприятливі наслідки у випадку порушення диспозиції. Тож, побудова заохочувальної норми відповідає структурі триелементної логічної норми. Охороняються такі норми від порушень санкціями несприятливого характеру. У зв'язку з цим противники виокремлення «заохочувальних санкцій» вважають, що використання вказаного терміна вносить плутанину у питання про санкції норми права, ламає усталені в теорії уявлення про неї [3, с. 56].

Зокрема В. Нирков слушно відмітив, що структура заохочувальної норми, запропонована опонентами концепції «заохочувальних санкцій», виявляє односторонній зв'язок заохочення та покарання у праві: негативна санкція забезпечує дотримання заохочувальної норми. Однак і правове заохочення може забезпечувати покарання.

Належне виконання зобов'язань може бути забезпечено одночасно і позитивними, і негативними санкціями. Так, ЦК України містить приписи, забезпечені як заохочувальними, так і негативними санкціями. Наприклад, обов'язок осіб належно утримувати знайдених тварин забезпечується як заохочувальними заходами у вигляді винагороди за знахідку, так і штрафними санкціями протилежного характеру, що не вписується у межі традиційного вчення про триелементну будову норми права як комплексу двох двочленних приписів (регулятивного та охоронного).

У цьому зв'язку в літературі висловлена пропозиція долучити до зазначеної структури заохочувальні норми-санкції та виокремити норми регулятивні й забезпечувальні – охоронні (норми-покарання) та заохочувальні (норми-заохочення) [28, с. 180].

Забезпечувальний характер заохочувальної санкції не викликає сумнівів, оскільки у випадку нагородження за «заслуги» забезпечення виконання звичайних обов'язків відбувається побічно, або їх виконання є необхідним мінімумом для заохочення. Крім того, стимулюючим елементом, закладеним у заохочувальній санкції, забезпечено дотримання заохочувальної норми. В. Нирков подав визначення санкцій, під яким розуміє «не елементи структури норм, а відносно самостійні заохочувальні чи охоронювані (каральні) юридичні норми, що забезпечують регулятивні приписи шляхом їх власної взаємодії» [28, с. 185].

Саме визначення слова «норма» (від лат. *norma* – правило, зразок) свідчить про те, що норма має містити модель (зразок) поведінки суб'єктів правовідношення. Диспозицію і санкцію також не можна віднести до самостійних норм: реалізація прав і обов'язків, що містяться у них, пов'язана з певними умовами, тому вони не можуть існувати самостійно, окремо від гіпотези, що їх обумовлює [24, с. 111].

При дослідженні санкції як елемента структури правової норми А. Маньковський назвав санкцією сукупність обов'язків (одне зобов'язання), які державна влада покладає на особу, котра вчинила діяння, заборонене гіпотезою правової норми, і які спонукає виконати за допомогою апарату примусу. Безпосередньо у процесі примусового виконання покладених на особу зобов'язань, які називаються

санкцією і закріплені у диспозиції правової норми, змінюється її правовий статус (наприклад, суб'єкт позбавляється права власності на частину належного майна, позбавляється дієздатності) [22, с. 38]. Санкцію як самостійну охоронну норму не можна розглядати у зв'язку з тим, що настання юридичних наслідків, що містяться у ній, пов'язані із фактом правопорушення, вказаним у гіпотезі.

Насамкінець А. Маньковський стверджує, що терміном «санкція» доцільно визнавати не третій елемент правової норми, а набір дозволених (санкціонованих) заходів державного впливу, які за своєю суттю є протилежними природним правам людини, однак можуть бути застосовані до них у встановлених державою випадках. В інших випадках застосування таких заходів розглядають як правопорушення, що підлягає негативній державній оцінці [22, с. 39].

При цьому О. Лейст, прихильник триелементної норми, зауважував, що у певному аспекті санкція стає диспозицією, і це не суперечить тому, що санкція є атрибутом правової норми. Автор суперечності не вбачає, адже санкція виступає як загроза (на випадок правопорушення), вона ні для кого не є диспозицією: нею вона стає при вирішенні справи про конкретне правопорушення [19, с. 21]. Тобто, О. Лейст, вважаючи структуру правової норми триелементною, все ж вказував на можливість трансформації санкції у диспозицію правової норми: у момент, коли передбачені нею заходи впливу необхідно застосовувати до конкретного правопорушника.

Отже, поза зв'язком із гіпотезою, сама по собі санкція не може бути реалізована, тому структура охоронної норми має містити в якості обов'язкового елемента гіпотезу (порушення диспозиції регулятивної норми) і санкцію. Що стосується санкції заохочувальної норми, її застосування також пов'язано із досягненням суб'єктом, якого заохочують, певних результатів вигідної для суспільства діяльності. Отже, обставини застосування заходів заохочення містяться у гіпотезі, а правила поведінки містяться у санкції.

Викладене дає змогу виокремити характеристики санкції як обов'язкового структурного елемента двоелементної норми:

- санкцією є певне правило поведінки (тобто у ній вказано права і обов'язки учасників правовідношення);
- вона містить визначені заходи впливу на зобов'язаного суб'єкта (міри покарання) й уповноваженого суб'єкта (міри заохочення);
- настання юридичних наслідків, передбачених санкцією, пов'язане із певним юридичним фактом (у випадку охоронної санкції – правопорушення, у випадку заохочувальної санкції – досягнення заохочувального результату);
- застосування санкції спрямовано на стимулювання правомірної поведінки);
- санкція забезпечує дотримання пов'язаної із нею норми (так, санкція охоронної норми може забезпечувати виконання як пов'язаної із нею регулятивної норми, так і заохочувальної; аналогічно до цього заохочувальна санкція забезпечує дотримання пов'язаної із нею регулятивної норми охоронюваної) [24, с. 112].

Викладене дає підстави для висновку, що санкція врешті виступає не трансформацією або специфічним проявом диспозиції, за визначенням А. Маньковського, а є самостійним елементом структури норми права. Водночас санкція є елементом не триелементної, а двоелементної цивільної норми права.

На наш погляд, під санкцією цивільно-правової норми варто розуміти обов'язковий структурний елемент двоелементної цивільно-правової норми, що забезпечує дотримання пов'язаної із нею регулятивної або однієї із забезпечувальних (охоронної або заохочувальної) цивільно-правових норм.

Незважаючи на поширеність запровадженої у ще радянську добу концепції триелементної правової зокрема, цивільно-правової, норми, сучасне правове

регулювання цивільних відносин, переконує у тому, що таке уявлення про структуру цивільно-правової норми не є обґрунтованим, оскільки єдність гіпотези, диспозиції та санкції відображає логіку переважно публічного права.

У цивільному праві відсутній механізм обов'язкового застосування примусових заходів цивільно-правової відповідальності уповноваженими державними органами до порушників загальних правил поведінки, встановлених державою, а навпаки – існує ініціатива у реалізації власного права на захист шляхом активних дій особи, чий права порушені. Відтак, цивільно-правовим відносинам не притаманний принцип невідворотності покарання, а отже, обов'язковість формули «якщо..., то..., інакше» не є ефективним при застосуванні цивільно-правових норм, адже їхнє нормативне віддзеркалення (нормативно-правовий припис) може бути у різних законодавчих та інших підзаконних актах, на відміну, наприклад, від Кримінального кодексу України.

Підсумовуючи викладене, доцільно зробити такі загальні **висновки**.

Дослідження ознак та структури цивільної норми права в контексті її функціонального призначення набуває все більшої актуальності, враховуючи глобалізаційні процеси у світі. Саме цивільна норма врегульовує чисельні відносини, у яких сторони можуть відступити від загальноновизначеної норми актами цивільного законодавства і на власний розсуд обрати індивідуально-піднормативне врегулювання відносин тією нормою, яку вони самі сформулюють, керуючись сукупністю закономірностей цивільно-правового регулювання, нормативного конструювання цивільно-правових приписів, а також взаємодії цивільно-правових регуляторів між собою.

Цивільно-правова норма як норма приватного права і первинний елемент системи цивільного права наділена такими основними специфічними ознаками: загальне правило поведінки учасників цивільних відносин, що характеризується формальною визначеністю, нормативністю, системністю, спеціалізацією, як правило має представницько-обов'язковий характер, багатосуб'єктний склад походження.

Пов'язана зі системністю спеціалізація цивільно-правових норм характеризується практичністю дії, адже саме нею задіюється процес інтеграції усіх елементів системи цивільного права. Завдяки спеціалізації укріплюється функціональна диференціація цивільних норм права, чим забезпечується їх регулятивна й охоронна функції, які впливають, серед іншого, на розмежування й призначення цивільно-правової норми, її спрямованість, що, відповідно позначається і на структурній побудові норми.

Визначення структури цивільно-правової норми пояснюється нерозривною єдністю категорій системи й структури. Питання структури цивільно-правової норми сприяє перетворенню ідеального (абстрактного) права в більш струнку і логічно вивірену систему цивільного законодавства, що дає можливість вдосконалення наукового знання про цивільно-правову норму.

Науково-обґрунтованою та практично ефективною вбачається концепція двоелементної правової норми, яка складається із гіпотези та диспозиції або гіпотези і санкції, де санкція хоч і виступає самостійним елементом, однак нерозривно пов'язана із гіпотезою та постає у ролі забезпечувального (охоронного або заохочувального) елемента.

Список використаної літератури

1. Аверьянов А. Н. Системное познание мира: методологические проблемы. М.: Политиздат, 1985. 263 с.
2. Алексеев С. С. Общая теория права [Текст]: в 2 т. М.: Юрид. лит., 1982. Т. 2. 360 с.

3. Байтин М. И. Сущность права. Саратов, 2001. 416 с.
4. Баранов В. М. Поощрительные нормы советского права. Саратов, 1978. 148с.
5. Венгеров А. Б. Теория государства и права: учебник. 3-е изд. М.: Юриспруденция, 2000. 528 с.
6. Веренкіотова О. В. Оціночні поняття у правових актах: теорія та практика реалізації: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2013. 195 с.
7. Голунский С. А., Строгович М. С. Теория государства и права. М., 1940. 304 с.
8. Гражданское право: актуальные проблемы теории и практики / под ред. В. А. Белова. М.: Юрайт-Издат, 2011. 1008 с.
9. Гримм Д. Д. Энциклопедия права. Лекции. СПб., 1895. 238 с.
10. Дробязко С. Г., Козлов С. В. Общая теория права. Минск : Амалфея, 2005. 464 с.
11. Жицинский Ю. С. Санкция нормы советского гражданского права. Воронеж: Изд-во ВГУ, 1968. 123 с.
12. Заморська Л. І. Відносно визначені норми права: поняття, структура, функції: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2009. 190 с.
13. Звечаровский И. Э. Уголовно-правовые нормы, поощряющие посткриминальное поведение личности. Иркутск, 1991. 160 с.
14. Иванова З. Д. Законность – основа взаимодействия норм права и правоотношений в советском обществе [Текст] // Вопросы теории государства, права и трудового права: сб. науч. тр. М.: Изд-во ВЮЗИ, 1988. С. 34–44.
15. Йоффе О. С., Шаргородский М. Д. Вопросы теории права. М., 1961. 380 с.
16. Кодифікація приватного (цивільного) права України [Текст] / А. С. Довгерт, О. А. Підпригора, Д. В. Боброва та ін.; за ред. А. С. Довгерта. К.: Укр. центр прав. студій, 2000. 336 с.
17. Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права: в 4-х кн. (по изданию 1914 г.). М. Статут, 2003. Кн. 2: Объективная и субъективная сторона права. 519 с.
18. Кудрявцев Ю. В. Нормы права как социальная информация. М. 1981. 114 с.
19. Кузнецова О. А. Нормы-принципы российского гражданского права. М.: Статут, 2006. 269 с.
20. Лейст О. Э. Санкции в советском праве. М., 1962. 238 с.
21. Лейст О. Э. Санкции и ответственность по советскому праву. М.: Изд-во МГУ, 1981. 240 с.
22. Корева М. П. Право і моральність у соціалістичному суспільстві. М., 1951. С. 117.
23. Маньковский И. А. Нормы и источники гражданского права: теоретические основы формирования и применения: монография. Минск: Междунар. ун-т «МИТСО», 2013. 288 с.
24. Мотовилкер Е. А. Теория регулятивного и охранительного права. Воронеж, 1990. 136 с.
25. Мягких А. И. Санкция как структурный элемент правовой нормы // Правоведение. 2008. № 5. С. 107–112.
26. Наден О. В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання суспільних відносин в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2013. 384 с.
27. Недбайло П. Е. Советские социалистические правовые нормы [Текст]. Львов: Изд-во Львов. ун-та, 1959. 510 с.
28. Нерсисянц В. С. С. Общая теория права и государства. М.: НРМА, 2001. 560 с.
29. Нырков В. В. Поощрение и наказание как парные юридические категории: дисс... канд. юрид. наук. Саратов, 2003. 222 с.
30. Общая теория советского права: [учебник] / под ред. С. Н. Братуся, И. В. Самощенко. – М.: Юрид. лит., 1966. 490 с.
31. Первалов В. Д. Структура нормы права // XXVI съезд КПСС и развитие права: межвуз. сб. науч. тр. Свердловск, 1982. С. 109–128.
32. Пиголкин А. С. Нормы советского права и их толкование [Текст]: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – Л.: ЛГУ, 1962. 18 с.

33. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права [Текст]. М.: Статут, 1998. 234 с.
34. Поляков А. В. Общая теория права. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2001. 642 с.
35. Проблемы общей теории права и государства [Текст]: учеб. для вузов / под ред. В. С. Нерсисянца. М.: Норма-Инфра-М, 1999. 832 с.
36. Рычагова О. Е. Системообразующие факторы права. Томск: Изд-во Томск. ун-та, 2003. 124 с.
37. Сібільов, М. М. Загальна характеристика сфери приватного права [Текст] Х., 2008. – Т. 3 : Цивільно-правові науки. Приватне право / за заг. ред. Н. С. Кузнецової. – 640 с.
38. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник / пер. з рос. Харків: Консум, 2004. 656 с.
39. Сырых В. М. Теория государства и права. М.: Юстицинформ, 2004. 376 с.
40. Теория государства и права [Текст]: учебник / под ред. К. А. Мокичева. М.: Юрид. лит., 1971. 631 с.
41. Теория государства и права [Текст]: учебник для вузов / отв. ред. А. И. Королев, Л. С. Явич. Л.: Изд-во ЛГУ, 1982. 382 с.
42. Теория государства и права: учебник / под ред. В. К. Бабаева. М.: Юристъ, 2002. 592 с.
43. Фаткуллин Ф. Н. Основы учения о праве и государстве. Казань, 1997. 336 с.
44. Хропанюк В. Н. Учебник для ВУЗов. 3-е издание доп. и исправл. «Интерстиль», «Омега-Л», 2008. 384 с.
45. Черданцев А. Ф. Специализация и структура нормы права // Правоведение. 1970. № 1. С. 41–49.
46. Черданцев А. Ф. Толкование права и договора. М.: ЮНИТИ-ДАНА. 2003. 381 с.
47. Явич Л. С. Общая теория права [Текст]: учебник. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1976. 298 с.

References

1. Aver'ianov, A. N. (1985). *Systemnoe poznanie myra: metodolohycheskye problemy*. М.: Polytyzdat. 263 s.
2. Alekseev, S. S. (1982). *Obschaia teoryia prava* [Tekst]: v 2 t. М.: Yuryd. lyt. Т. 2. 360 s.
3. Bajtyn, M. Y. (2001). *Suschnost' prava*. Saratov. 416 s.
4. Baranov, V. M. (1978). *Pooschrytel'nye normy sovetskoho prava*. Saratov. 148 s.
5. Venherov, A. B. (2000). *Teoryia hosudarstva y prava: Ucheb. 3-e yzd. М.: Yurysprudent-syia. 528 s.*
6. Verenkiotova, O. V. (2013). *Otsinochni poniattia u pravovykh aktakh: teoriia ta praktyka realizatsii: dys. ... kand. iuryd. Nauk. Kyiv. 195 s.*
7. Holunskiy, S. A., Strohovych, M. S. (1940). *Teoryia hosudarstva y prava. М. 304 s.*
8. *Hrazhdanskoe pravo: aktual'nye problemy teoryy y praktyky* (2011) / pod red. V. A. Belova. М.: Yurajt-Yzdat. 1008 s.
9. Hrymm, D. D. (1895). *Entsyklopedyia prava. Lektsyy. SPb. 238 s.*
10. Drobiazko, S. H., Kozlov, S. V. (2005). *Obschaia teoryia prava. Mynsk: Amalfeia. 464 s.*
11. Zhytsynskiy, Yu. S. (1968). *Sanktsyia normy sovetskoho hrazhdanskoho prava. Voronezh: Yzd-vo VHU. 123 s.*
12. Zamors'ka, L. I. (2009). *Vidnosno vyznachenii normy prava: poniattia, struktura, funktsii: dys. ... kand. iuryd. nauk: 12.00.01. Odesa. 190 s.*
13. Zvecharovskiy, Y. E. (1991). *Uholovno-praovye normy, pooschraiuschye postkrymynal'noe povedenye lychnosti. Yrkutsk. 160 s.*
14. Yvanova, Z. D. (1988). *Zakonnost' – osnova vzaymodejstvyya norm prava y pravootnoshenyj v sovetskom obschestve* [Tekst] // *Voprosy teoryy hosudarstva, prava y trudovoho prava: sb. nauch. tr. М.: Yzd-vo VyuZY. S. 34–44.*
15. Joffe, O. S., Sharhorodskiy, M. D. (1961). *Voprosy teoryy prava. М. 380 s.*
16. *Kodyfikatsiia pryvatnoho (tsyvil'noho) prava Ukrainy* [Tekst] (2000) / A. S. Dovhert, O. A. Pidopryhora, D. V. Bobrova ta in.; za red. A. S. Dovherta. К.: Ukr. tsentr prav. studij. 336 s.

17. Korkunov, N. M. (2003). *Lektsyy po obschej teoryi prava*. V 4-kh kn. (po yzdanyiu 1914 h.). M.: Statut. Kn. 2: Ob'ektyvnaia y sub'ektyvnaia storona prava. 519 s.
18. Kudriavtsev, Yu. V. (1981). *Normy prava kak sotsyal'naia ynformatsiia*. M. 144 s.
19. Kuznetsova, O. A. (2006). *Normy-pryntsypy rossijskoho hrazhdanskoho prava*. M.: Statut. 269 s.
20. Lejst, O. E. (1962). *Sanktsyy v sovetstkom prave*. M. 238 s.
21. Lejst, O. E. (1981). *Sanktsyy y otvetstvennost' po sovetstkomu pravu*. M.: Yzd-vo MHU. 240 s.
22. Koreva, M. P. (1951). *Pravo i moral'nist' u sotsialistychnomu suspil'stvi*. M. 184 s.
23. Man'kovskij, Y. A. (2013). *Normy y ystochnyky hrazhdanskoho prava : teoretycheskye osnovy formirovaniia y prymeneniia: monohrafiia*. Mynsk: Mezhdunar. un-t «MYTISO». 288 s.
24. Motovyliker, E. A. (1990). *Teoriia rehuliatyvnoho y okhranytel'noho prava*. Voronezh. 136 s.
25. Miahkykh, A. Y. (2008). Sanktsiia kak strukturnyj element pravovoj normy. *Pravovedenye*. № 5. S. 107–112.
26. Naden, O. V. (2013). *Teoretychni osnovy kryminal'no-pravovoho rehuliuvaniia suspil'nykh vidnosyn v Ukraini: dys. ... d-ra iuryd. nauk: 12.00.08; Khark. nats. un-t vnutr. sprav. Kh. 384 s.*
27. Nedbajlo, P. E. (1959). *Sovetskye sotsyalistycheskye pravovye normy [Tekst]*. L'vov: Yzd-vo L'vov. un-ta. 510 s.
28. Nersesiants, V. S. (2001). *Obschaia teoriia prava y hosudarstva*. M.: NRMA. 560 s.
29. Nyrkov, V. V. (2003). *Pooschrenye y nakazanye kak parnye iurydicheskye katehoryi: dys... kand. iuryd. nauk. Saratov. 222 s.*
30. *Obschaia teoriia sovetstskoho prava: [ucheb.] / pod red. S. N. Bratusia, Y. V. Samoschenko*. M.: Yuryd. lyt., 1966. 490 s.
31. Perevalov, V. D. (1982). Struktura normy prava. *KhKhVI s'ezd KPSS y razvytye prava: mezhvuz. sb. nauch. tr. Sverdlovsk. S. 109–128.*
32. Pyholkyn, A. S. (1962). *Normy sovetstskoho prava y ykh tolkovanye [Tekst]: avto-ref. dys. ... kand. iuryd. nauk / A. S. Pyholkyn. L.: LHU. 18 s.*
33. Pokrovskij, Y. A. (1998). *Osnovnye problemy hrazhdanskoho prava [Tekst]*. M.: Statut. 642 s.
34. Poliakov, A. V. (2001). *Obschaia teoriia prava*. SPb.: Yuryd. tsentr Press. S. 478.
35. *Problemy obschej teoryi prava y hosudarstva [Tekst]: ucheb. dlia vuzov (1999) / pod red. V. S. Nersesiantsa*. M.: Norma-Ynfra-M. 832 s.
36. Rychahova, O. E. (2003). *Systemoobrazuiuschye faktory prava*. Tomsk: Yzd-vo Tomsk. un-ta. 124 s.
37. Sibil'ov, M. M. (2008) *Zahal'na kharakterystyka sfery pryvatnoho prava [Tekst]* Kh. T. 3. Civil'no-pravovi nauki. Pryvatne pravo / za zag.red. N.S. Kuznecov– 640 s.
38. Skakun, O. F. (2004). *Teoriia derzhavy i prava: Pidruchnyk / Per. z ros. Kharkiv: Konsum. 656 s.*
39. Syrykh, V. M. (2004). *Teoriia hosudarstva y prava*. M.: Yustytsynform. 376 s.
40. *Teoriia hosudarstva y prava [Tekst]: uchebnyk (1971) / pod red. K. A. Mokycheva*. M.: Yuryd. Lyt. 631 s.
41. *Teoriia hosudarstva y prava [Tekst] : uchebnyk dlia vuzov (1982) / otv. red. A. Y. Korolev, L. S. Yavych. L. : Yzd-vo LHU. 382 s.*
42. *Teoriia hosudarstva y prava: ucheb. (2002) / pod red. V. K. Babaeva*. M.: Yuryst'. 592 s.
43. Fatkullyn, F. N. (1997). *Osnovy ucheniia o prave y hosudarstve*. Kazan'. 336 s.
44. Khropaniuk V. N. (2008). *Uchebnyk dlia VUZov, 3-e yzdanye dop. y yspravl. «Ynterstyl'», «Omeha-L»*, 384 s.
45. Cherdantsev, A. F. (1970) Spetsyalyzatsiia y struktura normy prava // *Pravovedenye*. № 1. S. 41–49.
46. Cherdantsev, A. F. (2003). *Tolkovanye prava y dohovora*. M.: YuNYTY-DANA. S. 53
47. Yavych, L. S. (1976). *Obschaia teoriia prava [Tekst] : uchebnyk*. L.: Yzd-vo LHU. 298 s.

*Стаття: надійшла до редакції 18.10.2016
прийнята до друку 20.10.2016*

THE RULE AND STRUCTURE OF THE RULE OF CIVIL LAW: BASIC METHODOLOGICAL PRINCIPLES

Y. Romaniuk

*Supreme Court of Ukraine,
P. Orlyka Str., 4-a, Kyiv, Ukraine, 01043,
e-mail: berestova@scourt.gov.ua*

The article is devoted to defining the place of the rule of civil law and logical structure of a norm in the civil law system. It investigates the rule of civil law as a primary element of the civil law system and outlines the range of entities authorised to form the civil law prescriptions. It analyzes the concepts of a three-element and a two-element rule of civil law and formulates the opinions on the prospects of the existence and application of the two-element rule of civil law. It analyzes the concepts of a three-element and a two-element rule of civil law and formulates the opinions on the prospects of the existence and application of the two-element rule of civil law.

Civil legal norm acts as the primary cell structure, a kind of civil law «atom» as a system and field: civil legal norm is eventual border systemic share (element) of the system, as does not take in itself other subsystems, but has in itself internal structure (hypothesis, disposition and sanction etc.). So, by itself rule of law is also a system, and, for example, in relation to the institute of law – subsystem.

Civil legal norm as a norm of private law and primary element of civil law system is endowed with those main specific signs: 1) as a general rule of behavior of civil relation participants, is characterized by formal definiteness, normativeness, system, and specialization; 2) as usual has a representative-binding character, multi-subject composition of origin.

Specializing of civil legal norms is characterized by practical character of action. Due to specialization is strengthened functional differentiation of civil law norms, this ensures their security and regulatory functions, which influence on differentiation and appointment of civil law norm, its orientation, that is respectively affects on the structural construction of norm.

Issues of the structure of civil law norm contributes to the transformation of the ideal (abstract) law in a more coherent and logically verified civil law system, which allows the improvement of the scientific knowledge of civil law norm.

Scientifically grounded and practically effective is the concept of two-element legal norms, which consists of hypothesis and dispositions or hypothesis and sanctions, where the sanction acting as the independent element, but is inextricably linked with the hypothesis and acts as of secured (guarding or incentive) element.

It is exposed the characteristic of sanctions, as mandatory structural element of two-element norm, in particular: 1) sanction is certain rule of conduct (scilicet it is indicated the rights and duties of legal relations participants); 2) the sanction contains defined measures of influence on obligated subject (measure of punishment) and an authorized subject (measure of encouragement); 3) the offensive of the legal consequences, provided by sanction, is related to the certain legal fact (in case of guard sanction – are offences, in case of encouraging sanction is an achievement of encouraging result); 4) application of sanctions aimed at stimulating lawful behavior; 5) the sanction ensures compliance with the related norms (so, approval of guard norm can provide implementation of both the regulatory norm related to her and encouraging; like it encouraging sanction provides the observance of the regulatory norm guarded related to her).

Keywords: system of law, legal regulation, rule of civil law, legal model of behaviour, self-regulation, dispositivity, logical structure of a norm, hypothesis, disposition, sanction